

Osmanlı Aydınlarında Türk Algısı

Perception of Turks in Ottoman Intellectuals

ÖZET

Orta Asya'da konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olarak, boylar halinde yaşayan Türklerde boy mensubiyeti ön planda tutulmaktaydı. Fakat Türkler arasında İslamlaşma süreci ile beraber dinin ön plana çıktığı bir döneme girilmiştir. Osmanlı Dönemi bu sürecin en baskın şekilde hissedildiği, Türk etnik kimliğinin dini mensubiyetlerin çok gerisinde kaldığı bir dönem olmuştur. Bu gelişmede dini etkenlerin yanında devşirme sisteminin sonucu olarak bürokraside gayri Türk unsurların baskın hale gelmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Osmanlılar döneminde Türk kimliğine yönelik yaklaşımlar konusunda bazı çalışmalar yapılmışsa da yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda mevcut çalışma ile bu konudaki eksikliklere bir nebze olsun katkı vermek amaçlanmıştır. Çalışma esnasında araştırma eserler yanında arşiv kaynaklarından da yararlanılmıştır. Edebiyatçı, tarihçi, idareci vb. farklı kesimlerden ve farklı dönemlerden aydınların ulaşılabilen çalışmaları karşılaştırılarak Osmanlı döneminde farklı zaman dilimlerinde aydınlar arasında Türk kimliğine yönelik yaklaşımlar ve nedenleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Türk, Aydın, Algı

ABSTRACT

Tribe affiliation was prioritized among the Turks who lived as tribes and had a nomadic lifestyle in Central Asia. However, with the Islamization process among the Turks, a period in which religion came to the fore was entered. The Ottoman Period was a period when this process was felt most dominantly and Turkish ethnic identity lagged far behind religious affiliations. It can be said that in addition to religious factors, the dominance of non-Turkish elements in the bureaucracy as a result of the devshirme system was also effective in this development. Although some studies were carried out on approaches to Turkish identity during the Ottoman period, it is not possible to say that they are sufficient. In this context, the current study aims to contribute to the deficiencies in this regard to some extent. During the study, archival sources as well as research works were used. Literary, historian, administrator, etc. By comparing the accessible works of intellectuals from different segments and different periods, the approaches and reasons for Turkish identity among intellectuals in different time periods during the Ottoman period were tried to be examined.

Keywords: Ottoman, Turkish, Intellectual, Perception

GİRİŞ

Dünya tarihinin şekillenmesinde başrol oynayan milletlerden birisi de Türklerdir. Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmalarına rağmen zamanla siyasi, dini, ekonomik nedenlerle Orta Asya dışında farklı bölgelere yayılmış, bu bölgelerde çok sayıda devlet kurmuşlardır. Tarihi süreç içinde farklı coğrafyalara dağıldıkları için Türklerin tarihini belli bir coğrafya ya da kültür çevresi üzerinden okumak yanlış olur. Çünkü Orta Asya coğrafyasında tarih sahnesine çıkmalarına, bu havzada kendilerine özgü bir kültür geliştirmelerine karşın farklı coğrafyalara dağılmaları sonucu -genellikle kimliğini muhafaza etmesine rağmen- karşılaştıkları diğer milletlerin kültürlerinden etkilenmişlerdir. Bu da gittikleri coğrafyaya ve karşılaştıkları kültüre bağlı olarak Türkler arasında kültürel homojenliğin kaybolmasına, diğer kültürlerden aldıkları unsurlarla aralarında kültürel farklılıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki Türklerin farklı coğrafyalara dağılması, kültürel homojenliklerini kaybetmeleri, aralarında din ve dil başta olmak üzere asli kültürel unsurlarındaki değişimden dolayı tarihini analiz edebilmek, kökenlerini kesin şekilde açıklamak zorlaşmıştır. Bu bağlamda kültürel anlamda birbirinden uzaklaşan Türk toplulukları arasında karşılaştıkları kültür çevresi ve idari ihtiyaçlara bağlı olarak asli ulus ismi olan Türk kavramının anlamı ve algılayış biçimi de farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılığı gördüğümüz dönemlerden birisi de asli kurucu unsuru Türk olan Osmanlılar dönemidir. Uçlarda bir aşiret beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, başlangıçta Müslüman olmasına rağmen Türk kültürü ve unsurunun baskın, konar-göçer yaşamın egemen, nispeten daha sade bir yönetim yapısının olduğu, cihat ideali ile hareket ederken dini ya da mezhebi taassubun ön planda olmadığı bir devlet görünümünü arz etmekteydi. Fakat devletin gelişmesi, aşiret yapısından teşkilatlı/kurumsal, merkezîyetçi devlete doğru evrilmesinin sonucu olarak İran, Irak, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde gelişen yüksek

Sabit Genç¹

How to Cite This Article

Genç, S. (2025). "Osmanlı Aydınlarında Türk Algısı" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:1; pp:101-114. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14742039>

Arrival: 26 November 2024
Published: 30 January 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr., MEB, Amasya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3165-5897

İslam medeniyetinin mimarları olan ulema ve bürokratlardan faydalanmak istemesi, devşirme sistemine başvurması başlangıçtaki sosyo-kültürel, ideolojik çizgisinden sapmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Şeyh Bedrettin ve Düzmece Mustafa isyanları gibi Osmanlı Devleti'ni sarsan Fetret Dönemi (1402-1413) olaylarının tecrübesi doğrultusunda hareket eden I. Mehmet'in başlangıçtaki dini esnekliğin yerine merkezinde medrese ve ulemanın olduğu, kaynağını Kur'an ve hadisten alan yorumu tercihi bu süreçte en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur (Gündoğdu, 2023: 57). Böyle bir tercih konar-göçerler yerine yerleşiklerin, yerli ulema ve bürokratlar yerine devşirme ya da ithal olanların rağbet görmesine, nispeten daha ılımlı mezhebi yaklaşım yerine İslam'ın Sünni yorumunu esas alan bir ideolojinin, Türk kimliği ve unsuru yerine ümmet kavramı ve İslami retoriklerin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişme de doğal olarak İslam medeniyetinin oluşmasında etkin rol oynamış olan Arap ve Acem kültürünün Osmanlı entelektüel çevrelerinde baskın hale gelmesine, Türk kimliği ve kültürünün görmezden gelinmesine hatta aşağıdaki örneklerinde de görüleceği üzere hor görülmesine neden olmuştur. Tarihimizin ilk dönemlerinde -hatta Karahanlılar dâhil islamlaşmanın ilk aşamalarında- Türk ismi genelde ulus, etnik grup anlamında kullanılırken (Ülkütaşır, 1971: 94) Osmanlılar döneminde aydınların çoğu, Türk'ü bir ulus adı yerine belli bir yaşam tarzına ve kültür seviyesine sahip sosyal bir zümreyi ifade etmek için kullanmışlardır (Güvenç, 2008: 22). Türkler arasında İslamiyet'in etkisi arttıkça Türkler kendilerini aidiyet olarak İslam'a hasretmiş, Türk kimliği geri planda kalmaya başlamıştır. Osmanlılar döneminde Türkler ve İslam öylesine güçlü, ayrılmaz yekvücut yapıya bürünmüştür ki devletin asli unsuru Türk, devlet aslında bir Türk devleti olmasına rağmen etnik bir kimlik olarak Türk kavramı -en azından bazı eğitimli elitler, İslam'ı ilke ve kurumlarıyla özümsemiş şehirliler nazarında- üstü örtülü şekilde kalmıştır (Lewis, 2011: 4). Ulus kimliği yerine ümmet kavramının ön plana çıkması İstanbul'u ve Osmanlı topraklarını Tebriz, Kahire, Şam, Bağdat gibi İslam-kültür merkezlerindeki müderris, âlim, şair ve yazarlar için cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak bu merkezlerden çok sayıda entelektüel Osmanlı topraklarına gelmeye başlamış, Osmanlı Devleti'nin entelektüel ve kültürlü seçkinleri, sanatçı ve edebiyatçıları göçmen veya ithal ulema ve bürokratlardan oluşmaya başlamıştır. Bu göçmen entelektüeller, Osmanlılar merkezîyetçi bir idari mekanizma kurarken, İslam'ın iç bölgelerinde gelişen yüksek İslam medeniyetini de Osmanlı şehirlerine taşıdılar. Dolayısıyla büyük İslam devletlerindeki geleneksel üslubu taklit eden Osmanlı'nın da bir saray kültürü, ithal aydın ve sanatçıların inisiyatifiyle gelişmiştir. Elbette zamanla Osmanlı medreselerinde yetişen, bizzat padişahların veya diğer ileri gelen devlet adamlarının saray ziyafetlerinde yetişen pek çok yerli ilim adamı ve sanatçı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Fars ve Arap kültürünün Osmanlı yüksek çevrelerindeki hegemonyası devam etti. XV. yüzyıldan itibaren Farslaşmış ve Araplaşmış elit, tamamen yeni bir insan kaynağından acemileri -köleler ve kapıkullarını- işe almaya başladı. Türk'e, kültürüne yabancı devşirmelerin de devreye girmesi hatta Fatih döneminden itibaren bürokraside baskın hale gelmeleri yönetim, entelektüeller ve Türk kimliğini muhafaza eden konar-göçer, köylü Anadolu halkı arasındaki anlaşmazlıkları, ilerleyen süreçte çatışmaları artıracaktır. Osmanlı Devleti, II. Mehmet döneminden itibaren bir anlamda Müslüman-Roma İmparatorluğu'na dönüşmüş, bir yandan Doğu Roma'nın pek çok temel kurumunu kendi bünyesinde kaynaştırırken, diğer yandan da Türk, Fars ve Arap kimliğinin de bir sentezini yapmıştır (Tokalak, 2006: 92). Yavuz döneminde Safevi ve Memluk devletleri üzerine yapılan seferlerdeki muvaffakiyete bağlı olarak Tebriz ve Kahire'den Abbasi halifesi yanında çok sayıda ulema, sanat erbabı ve tüccarın İstanbul'a nakledilmesinin de bu sürece ivme kazandırdığı söylenebilir (Uzunçarşılı, 1988b: 270, 292 ve Barkey, 2014: 473). Ancak bu sentez daha çok şehirli, yerleşik, çevreler içinde etkili olurken konar-göçer yaşam tarzını sürdüren, yüzeysel İslamlaşmış, merkezin resmi ideolojisini özümsememiş kesimlerde pek etkili olmamıştır. Bunun sonucunda Türk kimliğini muhafaza eden Anadolu halkı ile melezleşmiş, aslından ve özünden uzaklaşmış, Osmanlı merkezi yönetimi ve saray çevresinde yetişmiş entelektüellerin bir çatışmaya girmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Buna bir noktada şehirli-köylü, yerleşik-göçebe, Sünni-Heterodoks, Türk-kozmopolit (Osmanlı) çatışması da denilebilirdi (Batur, 2013: 223). Bu çatışma arttıkça Türk kimliğini muhafaza eden, Anadolu insanı bürokrasiden, saray çevresinden uzaklaştırılmış, devşirme ya da ithal Fars, Arap kökenli bürokratlar ve aydınlar ön plana geçmişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda çoğu Türk aslından olmayan Osmanlı müellifleri, Anadolu Türklerine ve bilhassa köylülere Etrak-ı bi-idrak demişlerdir. Fakat bu müellifler ve Osmanlı idarecileri, Anadolu Türklerinin devletin asıl dayanağını teşkil ettiklerini idrak edememişlerdir. Böylece Türk cemiyetine zaaf gelince Osmanlı Devleti de kudretini kaybetti. Osmanlı, son asırlara kadar Anadolu'nun insanını ve servetini görülmemiş bir israfla harcamış, fakat ona yeterince önem vermemiştir (Sümer, 1972: 152). Devletin, asli unsuru olan Türkleri ihmal etmesi, yeterince önem vermemesinden dolayı Anadolu Türkleri yoksul ve geri kalmış bir cemiyet, Anadolu da harap bir memleket haline gelmiştir. Anadolu halkı arasında idarecilere Osmanlı adı veriliyordu. Bu adın verilmesinde, mensuplarının saray ve ocaktan yetişmeleri ile kavmi bakımdan Türk halkından çıkmamalarının başlıca etken olduğu muhakkaktır. Anadolu Türkleri bunlara adeta yabancı, işgalci bir zümre gözü ile bakıyorlardı. Osmanlı askeri sınıfının mensuplarına göre de Anadolu halkı bilhassa köylü ve göçebeler mağrur, haşin, hilekâr, sözünde durmaz, vefasız ve gayri adil insanlardı (Sümer, 1972: XXIV-XXV).

19. yüzyılda devşirme kökenli entelektüel ve bürokratlar yerine Türk kökenliler daha fazla ön plana çıkmalarına

rağmen bu defa da imparatorluğun dağılması endişesinden dolayı bunlar Türk'e kendisini ifade etmemesi, kimliğini ön plana çıkarmamasını salık vermişlerdir. Ümmetin birleştirici unsuru olarak İslam'ın toplum üzerindeki gücünü fark eden dönemin elitleri ideallerini gerçekleştirmek için topluma İslami retorikleri kullanarak sunmaya özen göstermişlerdir (Sohrabi, 2002: 40-41ve 59-61). Bu telkinler sonucu zavallı Türkler de vatanını kaybetme endişesiyle, "*Vallahi Türk değilim. Osmanlılıktan başka bir sosyal zümreye mensup değilim*" demek zorunda kalmıştır (Gökalp, 1968: 44). Aydınların Türklük konusundaki olumsuz yaklaşımı, Türklüğün görmezden gelinmesi ahalinin bir kısmında Türk kimliğinin unutulmasına hatta reddedecek duruma gelmesine neden olmuştur. Öyle ki halktan bir Türk, sadece Müslüman olduğunu, bilir ve "Türk" adını sevmezdi. Yabancılar bu adı kullandıklarında tepki gösterir, hakaret olarak kabul ederdi. Türkler, kendilerini Osman tarafından kurulan bir devlette, Osman'ın soyundan gelenlerin mutlak hakimiyeti altında yaşayan Müslümanlar olarak görüyorlardı (Jorga, 2005: 32). 1917 yılında Kafkas Cephesi'nde yedek subay olarak askerlik yapan Şevket Süreyya Aydemir'in karşılaştığı durum bu tezi doğrular niteliktedir. Aydemir, emrindeki askerlerle sohbet esnasında '*Biz hangi milletteniz?*' sorusuna tatmin edici bir cevap alamayınca '*Biz Türk değil miyiz?*' diye çıktığında askerlerin '*Etağfirullah*' cevabıyla karşılaşmıştır. Bu cevabı verenlere '*Türk ne demektir?*' diye sorduğunda ise '*Kızılbaş*' cevabıyla karşılaşmış, Türklüğü kendilerine yakıştırmadıklarına, mensubu oldukları milleti bilmediklerine şaşkınlıkla şahit olmuştur (Aydemir, 2019: 88).

Osmanlı entelektüellerince dile getirilen olumsuz Türk algısı, Anadolu Türk'üne yönelik aşağılayıcı tavrı son dönemlerde bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Türk'ün devletinde Türk'ün hor görülmesi şeklinde tarif edilebilecek bu çelişkiyi dile getirmek amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır². Fakat bu konunun tam anlamıyla açıklığa kavuşturulması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu da aşikârdır. Bu çalışma ile de sadece belli bir çevreden değil farklı entelektüel çevrelerden örneklerle Osmanlı entelektüellerindeki Türk algısının ortaya konulması yönündeki çalışmalara katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada dönemin entelektüellerinin eserleri yanında son dönemlerde yapılan araştırma eserlerden, arşiv verilerinden yararlanılmıştır. Aşağıda ele alınacak çalışmalardaki verilerden hareketle Osmanlı entelektüel çevrelerine ait olmasına rağmen Türk ve Türkmen kelimelerine karşı olumsuz yaklaşım sergilemiş şair, tarihçi, bürokrat vs. Osmanlı aydınları ve Türk'e karşı tavırları tespit edilmeye çalışılacaktır.

OSMANLI DİVAN ŞAİRLERİNDE TÜRK ALGISI

Bir milletin ırkı, dili yaşam tarzının başka milletlerin fertleri tarafından hakir görülmesi pek de şaşırtıcı değildir. Mesela Fars kökenli Şirvan Şahlarından III. Menuçih'r'in oğlu Celalüddeve Ahistani, edebi yeteneğini duyduğu Türk kökenli Nizami-i Gencevi'den³ 1118'de Leyla ve Mecnun hakkında bir eser yazmasını istediğinde (Aşurbeyli, 2010: 212):

'Türk dili yaramaz şah neslimize

Eksiklik getirir Türk dili bize

Yüksek olmalıdır bizim dilimiz

Yüksek yaranmıştır bizim neslimiz' (Nizami Gencevi, 2004: 34) diyerek yazılacak eserin Türk dilinde değil Farsça olmasını istemiştir. Burada Türk olmayan Ahistani'nin kendi ırkını överken Türkleri ve dillerini hor ve hakir görmesi çok da anormal değildir. Fakat garip olan Türk olmasına ya da Türk kökenli olmasa bile Türk'ün kurduğu, aslında bir Türk devleti olan Osmanlı kültür çevresine dâhil olan bazı aydınların Türk'ü, Türk dilini hor görmesidir. Osmanlı aydınlarının eserleri incelendiğinde Türk kelimesini hor görme, Türk'ü küçük görme eğilimi gösteren çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Bu eğilimlerden belki de en eski olanlardan birisi 14. yüzyılda yaşamış olan Ahmet Eflaki'de⁴ görülür. Eflaki'ye göre '*Türkler, bozguncudurlar; Rumlar bağ yapmağa, Türkler bağ bozmağa yararlar, Rumlar Dünya'yı imar etmek, Türkler ise yıkmak için gelmişlerdir*' (Ahmet Eflaki, 2006: 166). Bu konuda 15. yüzyılda yaşanan bir olay daha dikkat çekicidir. Türk kültürü ve Türk kökenlilere yönelik olumsuz tavrı, Fars ve Arap kültürüne duyulan hayranlığın derecesini gösteren bu olayda; 15. yüzyıl Divan

² Ergün, R. (2014). "Milli ve Siyasi Bir Kimlik: Türk", Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas. /İsen, M. (1997). "Yürü Var Gel Arap'tan Ya Acem'den". Ötelerden Bir Ses - Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara. /Ogur, E. (2011). "Ömer Seyfettin'in Tarih Konulu Hikâyelerinde Değerler", Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (20):91-109. /Batur, D. A. (2013). 1200 Yıllık Sürgün Türk Sözü'nün Hazin Serüveni, Selenge Yayınları, İstanbul: / Durukoğlu, S. & Güler, H. (2018). "Türkçe İle Türk Düşmanlığı –Türk Şiiri Örneği-", Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, 2 (1): 280-300.

³ Doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemekle beraber Gence'de yaşadığı için orada doğduğu tahmin edilmektedir. Türk baba ve Kürt anneden doğan Nizami, Divan edebiyatında Hamse türünün kurucusu olarak kabul edilir. 1214 yılında Gence'de vefat etmiş olan şairin Hamse yanında Mağzenül-esrar, Hüsrev ile Şirin, Leyla ile Mecnun, İskendernâme gibi eserleri mevcuttur (Kanar, 2007: 183-185).

⁴ Tam ismi Şemseddin Ahmet el-Eflake el-Arifi Ahmet'dir. Kökeni ve doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Mevlana Celeleddin-i Rumi ve etrafındakileri anlatan Menakıbül-arifin adlı eserin yazarıdır. Mevlana'nın oğlu Ulu Arif Çelebi'ye intisap etmiş ve ondan sonra da türbedar olarak Mevlevilerin içinde kalmaya devam etmiş, 1360 yılında Konya'da vefat etmiştir (Yazıcı, 1989: 60).

şairlerinden Tokatlı Mevlana Le'ali⁵, hem mesleğinde ilerlemek, hem de Osmanlı entelektüel çevrelerinde rağbet gören Fars edebiyatı ve kültüründe kendini geliştirmek üzere İran'a gider. Uzun süre kalır ve döndüğünde kendisini İranlı olarak tanıtır. İranlı olduğunu beyan etmesi, Fars dili ve kültürüne hakim olması nedeniyle II. Mehmet'e musahib olur. Sonra da Yedikule civarında Kılıç Baba Tekkesi'ne şeyh olarak atanır, maaşa bağlanır. Fakat ilerleyen zamanlarda kendisinin Türk olduğu anlaşılınca zaviye müdürlüğü ve maaşı elinden alınır (Sehi Bey, 2017: 93). Osmanlı Divan şairlerinin eserleri gözden geçirilirse Türk'e yönelik aynı olumsuz tavır, eğilimi yansıtan çok sayıda örnekle karşılaşırız. Bu eğilimin örneklerinden birisi de aynı yüzyılda yaşamış divan şairi Ali'de⁶ görülür. Ali'nin:

“*Tohm-ı Türk'ün zehr-i kâtil katresidür kim virür*

Bir büyük bezmün gider cam-ı sürur-encamına” beytinden de anlaşılacağı gibi Türk'ün tohumunu katil bir zehir damlasına benzeterek (Köksal, 2016: 35) Türkleri aşağılar. Şair Hamdulah Hamdi'de⁷ Türklere yönelik yaklaşımını alaylı bir ifade ile:

“*Bilmeyen Andelibi serçe sanır*

Türk billuru görse sırça sanır (Hamdi, 1991: 120) demek suretiyle dile getirmektedir. Şair Türk tasviri ile Türk'ü cahil, ahmak olarak göstermeye çalışmaktadır. Aynı şair bir başka şiirinde⁸:

“*Oktul-üt Türke velevkâne ebâk*

Dedi ol kân-ı kerem, Şah-ı celal

Türkü katleyeyiniz kanı helal” diyerek (Aynizade, 1943: 392-394) Türk'ü aşağılayıp babanız bile olsa öldürün tavsiyesinde bulunurken peygambere iftira atmaktan sakınmamış, Türk'ü katletmenin peygamber tavsiyesi olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Şair Atai'de⁹ hamsesinin üçüncü mesnevisi olarak kaleme aldığı Sohbet'ül-Ebkar adlı mesnevisinde Türk'e duyduğu kinini ve kafasındaki Türk imajını;

“*Ser-firaz itmese ilmin tacı*

Türk'ün asılmak olur mi'racı” (Nev'izade Atai, 2017: 599) diyerek dile getirmiştir. 16. yüzyılda yaşamış ve Osmanlı entelektüellerinin Türk algısına bakışını ortaya koymak adına örnek oluşturabilecek figürlerden birisi de;

“*Arnavud aslı olubdur aslım*

Kılıc ile dirilür her neslüm” (Sarıççek, 1991: 83) diyerek Arnavut asıllı olmakla övünen Taşlıcalı Yahya'dır¹⁰. Kendi ırkı ile övünmekten geri durmayan Taşlıcalı, *Gencine-i Raz* adlı mesnevisinde yer alan manzum hikâyelerden birisinde yaptığı Türk tasvirinde en ağır hakaretleri yaparak adeta Türk'ü yerden yere vurur¹¹:

⁵ Mevlana Le'ali aslen Tokatlı olup gözden düşüp, maaşı kesildiğinde fakir ve perişanlıklar içinde kalır. Fakirlik içinde hayatını kaybeder. Mezarı Şeyh İlahi Tekkesi'ndedir. Birisi Türkçe diğeri Farsça iki divanı vardır. (Korkut, 2004: 7-8).

⁶ Ali'nin, Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle beraber 15. yüzyılda yaşadığı değerlendirilmektedir. Nereli olduğu da tespit edilememiştir. Divanı Türk divan edebiyatının Divan türünün ilk örneklerindedir (Sona, 2011:145-146).

⁷ Asıl adı Mehmet Hamdullah olan Hamdullah Hamdi, Hamdi Çelebi adıyla da anılmıştır. Meşhur Akşemseddin'in oğlu olup 1449'da Göynük'te doğmuş yine aynı yerde 1503'de vefat etmiştir. Şairin altı mesneviden oluşan Hamse yanında bir de Divanı mevcuttur (Öztürk, 1997: 452-454).

⁸ Hamdi Çelebi'nin şiirinin diğer mısraları şu şekildedir:

*Devr-i idelden beri şahım eflak
Zem olur alem içinê cana
Vermemiş Türke Hüda hiç idrak
Akl-ı evvel de olursa bibak
Oktul-üt Türke velevkâne ebak
Dedi ol kân-ı kerem, Şah-ı celal
Türkü katleyeyiniz kanı helal
Daim oldu bunların işi dalal
Cümlesinden bunu ahzeye misal
Oktul-üt Türke velevkâne ebak
Türk eğer ilimde olursa derya
Müftü olup verir ise fetva*

*Hemnişin olma bunlarla kat'â
Bu kelim içre muhassal cana
Oktul-üt Türke velevkâne ebak
Türkü zannetmekî ola âdem
Türk ile durma oturma bir dem
Şeker alsa eline, ola sem
Ser-i etraki kesip hiç yeme gam
Ey Kadimi Türke hiç olma yakın
Sözleri olur ise dürr ü semin
Zinhar olma Türke yakın
Kes başın, kanın dök, çekme gam
Oktul-üt Türke velevkâne ebak (Aynizade 1943: 392-394).*

⁹ Nevizade Atai, 1583 yılında İstanbul'da doğmuş, Balkanlardaki muhtelif kasabalarda kadılık yapmıştır. 1635'de yine İstanbul'da vefat etmiştir. Bir divanı yanında yer yer mahalli hayatı, halkın yaşayış ve geleneklerini dile getirdiği beş mesneviden oluşan Hamsesi, Taşkoprızade'nin eseri Şakayık'un Numaniye'sine yazdığı bir zeyli vardır (İpekten, 1992: 40-42).

¹⁰ Doğum tarihi bilinmemektedir. Arnavut devşirmesi olup Yeniçeri ocağında iken öğrenme hevesi ve yeteneğiyle dikkat çekti ve Kanuni'nin veziri Rüstem Paşa'nın himayesine girdi. Fakat bir süre sonra Rumeli'de İzvornik sancağına sürülünce bir daha İstanbul'a dönmedi ve orada 1582 yılında öldü. Bir divanı yanında Şehrengiz-i İstanbul, Şehrengiz-i Edirne ve beş mesnevisini topladığı Hamse adlı üç eseri daha vardır (Kaya, 2011: 156-157).

¹¹ Manzum hikâyenin tamamı için bkz. (Sarıççek, 1991: 299-301)

‘‘Bir yoğurdu kara Türk-i ebter¹²
 Şehri sevretmeğe meyletti meğer
 Gözleri garun içinde nara
 Depesi benzerdi kühsara¹⁴ ...
 Bi namaz idi hem ol yüzü kara
 Düşmeyince başı inmezdi yere
 Eşeğini getirip oldu süvar¹⁶
 Bindi güya ki har¹⁷ üstünde humar¹⁸ ...
 Nagehan uğradı bir attara
 Bu-yı misk ile dimağı doldu

Düştü yeryüzüne bihoş oldu...
 Didi attar bu miskine meğer
 Eyledi rayiha-i¹³ misk zarar
 Akl u idrakine erişdi haleb
 Miskten oldu dimağı muhtel...
 Bu sözü dinledi bir rind-i¹⁵ zarif
 Kıldı ol lahzada bir fikr-i latif
 Yaktı bir pare tezek itti ı'van¹⁹
 Düteni burnuna girince heman
 Akli başına gelip itti kıyam’’

diyen (Sarıççek, 1991: 299-301) şair, Türk’ü soysuz, başı dağa benzeyen, eşek üstünde eşek, miskin, misk kokusundan bayılan fakat tezek kokusundan ayılan, dinsiz, pis mizaçlı olarak tanıtır. Taşlıcalı Yahya’nın Türk’e karşı bu yaklaşımı, ‘‘eski Osmanlı seçkinleri, köylüleri eşek Türk diye aşağılardı’’ diyen Ziya Gökalp’i haklı çıkarır niteliktedir (Gökalp, 1968: 44). Aynı yüzyılda yaşamış Şair Fakiri²⁰ bu konuda daha ileri giderek;

‘‘Nedir bildin mi sen âlemde Türk’ü
 Ola eğninde kürkü başta borkü
 Ne mezhep bile ne din ü diyanet

Yumaz yüzün ne abdest ne taharet’’ demek suretiyle Türk’ü kaba, dinsiz, cahil olarak tarif eder (Levend, 2015: 605). 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında yaşamış ve aynı istikamette Türk’ten hoşlanmadığını belli eden Bursalı Haşimi de²¹:

‘‘Daima engel düşerler çift olurken ben

Görmedim etrak-i bi idrake benzer çift bozan’’ (Levend, 2015: 604) diyerek Türk’ü tarifinde alçak, arabozucu, cahil sıfatlarını kullanmaktadır. Vahid Mahtumi’de²²:

‘‘Cahilim, Türk-i merkep-etvarım

Har-ı lâ-yufham-i ‘alef-harım’’ derken cahilliğinden kaynaklanan tavırlarının merkep Türk gibi olduğunu ifade ederek Türk’ü cehaletinden dolayı aşağılamaktadır (Levend, 2015: 606). Aynı benzetmeyi Nefi de Siham-ı Kaza isimli eserinde²³ :

‘‘O faziletle bak eşek Türk’e
 Asrının hace-i efdali görünür...
 ...Gider ol Türk-i dün kim dahi

Torbasında seferceli görünür’’ (Çalışkan, 2015: 145) demek suretiyle tekrar ederken Türk için alçak, aşağılık sıfatlarını kullanmaktadır. Yine Nefi aynı eserinin bir başka beytinde:

¹² Kuyruğu kesik hayvan, kısır, hayırsız, faydasız, değersiz (Fidan vd. 1996: 775).

¹³ Güzel hoş giden koku Atlı, ata binmiş, binici (Fidan vd., 1996: 2355).

¹⁴ Dağ başı, dağlık yer (Fidan vd., 1996: 1773).

¹⁵ İçki ve eğlenceye düşkün, sarhoş, ayyaş, sefih, dış görünüşüne önem vermeyen fakat ruhen temiz kimse (Fidan vd., 1996: 2372).

¹⁶ Atlı, ata binmiş, binici (Fidan vd., 1996: 2642).

¹⁷ Eşek, merkep, alçak, bayağı, zavallı, itibarsız, (Fidan vd. 1996: 1149).

¹⁸ Eşek (Fidan vd., 1996: 1243).

¹⁹ Aşıkâr olmak, belli olmak (Fidan vd. 1996: 1321).

²⁰ 16. yüzyıl divan şairlerinden olan Fakiri’nin, Üsküp’e bağlı Kalkandelen kasabasında doğduğu bilinmesine rağmen ölüm ve doğum tarihleri bilinmemektedir. Şehrengiz-i İstanbul, Sakiname, Letaif ve Risale-i Tarifat adlı eserleri bulunmaktadır (Yılmaz, 1995: 131-132).

²¹ Bursalı Haşimi, 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyıl başlarında yaşayan şair Bursa’da doğmuştur. Asıl adı Mehmet Çelebi, olup Hz. Muhammed’in soyundan geldiğini iddia ederek Haşimi mahlasını kullanmıştır. I. Ahmet’in vezir-i azamlarından Nasuh Paşa ile samimi olduğu bilinen Haşimi, paşa için çok sayıda kaside ve gazel yazmıştır (Sönmez, 2021: 1070).

²² Asıl adı Mehmet olan Vahid Mahtumi, İstanbul’da doğmuştur. Enderun’da eğitimi sonrası muhtelif görevlerde bulunan şair 1732’de vefat etmiştir. Divanı yanında Lâlezâr, Sergüzeşt-i Garib-i Bağdai, Name-i Aşıkane-i Manzum, I. Mahmut’a yazdığı seksen üç beyitlik mesnevisi yanında III. Ahmet’in Mora Seferi’ni anlatan tarihi vardır (Kahraman, 2012: 436-437).

²³ Asıl adı Ömer olan Nefi, Erzurumlu olup, 1572’de doğduğu tahmin edilmektedir. Şiirindeki ustalığından dolayı İstanbul’da saraya intisap etmiş, IV. Murat döneminde şöhretinin zirvesine ulaşmıştır. İnsanları rencide edecek derecede hicivler yazması gözden düşmesine, önce sürgün edilmesine sonrada 1635’de öldürülmesine neden oldu. Türkçe ve Farsça birer divan yanında Siham-ı Kaza, Tuhtefül-uşşak gibi eserleri vardır (Akkuş, 2006: 523-525)

‘‘Türk’e Hak, çeşme-i irfanı haram etmiştir

Eylese her ne kadar sözleri sihr-i helal’’ (Çalışkan, 2015: 146) derken Türk’ü cahil, ilim kapısının kapalı olduğu, daha çok ilim yerine sihirle uğraşan kişiliksiz bir ırk olarak değerlendirir. 19. yüzyıl başlarında vefat eden şair Sümbülzade Vehbi de²⁴ Türk’ü hor görenler arasında yer almıştır.

‘ ‘Bi-edeblik itse hem bir şahs-ı bed

Ta’n idüp dirler ki Türki-miküned’’ (Sümbülzade Vehbi, 2012: 105) sözüyle kötü birisi edepsizlik ettiği zaman Türk gibi davranma denilerek ayıplandığını yazar. Aynı dönemin bir başka şairi Fazıl da²⁵ Türk’ü hor görenler kervanına katılmıştır. Mezkûr şair;

‘ ‘Kudemâ kârı zenân-ı Anadol

Câhil-i nâz ü revîş-şivedir ol’’ (Levend, 2015: 611) derken Anadolu’nun eski kadın ve erkeklerinin söz ve davranışlarını cahilce diye tasvir etmektedir.

OSMANLI TARİHÇİ, ULEMA ve DEVLET ADAMLARINDA TÜRK ALGISI

Bu gruba giren Osmanlı aydınlarının Türk algısı konusunda dikkat çekici örneklerden birisi 15. yüzyılda yaşamış ulemeden Ali b. Hüseyin el-Amasi²⁷ tarafından sıbyan mekteplerindeki çocuklara yönelik olarak hazırlanmış olan Tariku’l-Edeb adlı eserinde bulunmaktadır. Müellif bu çalışmasında Arap, Acem, Kürt, Tatar, Türk ve Türkmen gibi farklı toplulukları kendine göre olumlu-olumsuz yönleriyle kıyaslar²⁸. Bu kıyaslamada müellif yerleşik hale gelmiş Türk kökenlilere Türk derken geleneksel konar-göçer yaşamını Anadolu’da devam ettirenleri de Türkmen diye değerlendirerek Türk kökenlileri ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır. Konar-göçer Türkmenleri kontrol altına alınamayan vahşi kurtlara benzetirken, yerleşik yaşayan Türkleri idare ile uyumlu hareket etmeleri, itaatkâr olmalarından dolayı över. Fakat sadık, şefkatli ve yavaş hareket ettiklerini belirterek överken kullandığı teşbih ile adeta onları da aşağılar (Şeker, 2002: 254-255). Çünkü ona göre Türkler, sürü mantığıyla hareket etmekte ve bu yönüyle de koyuna benzemektedir. Benzer yaklaşımın farklı isimlendirmelerle de olsa da Selçuklular döneminde bazı aydınlar arasında geçerli olduğu görülmektedir. 13. yüzyılda yaşayan ve Anadolu Selçuklu Devleti tarihi için en önemli kaynaklardan birisi olan *El-Evâmirü’l-Alâiyye Fil’-Umûri’l-Alâiyye* adlı eserin yazarı İbn-i Bibi²⁹, şehirli Türklere Müslüman derken kırsaldaki konar-göçeri ‘‘cahil Türkler’’, ‘‘müfsid Türkmenler’’, ‘‘çarıklı Türkmenler’’ diyerek aşağılar (İbn-i Bibi, 2007: 167, 245, 244).

Osmanlılarda Türkmen kavramına dönük olumsuz algının örneklerinden birisine de Fatih devrinde rastlarız. II. Mehmet, Akkoyunlu Hükümdar Uzun Hasan ile giriştiği üstünlük mücadelesinde Uzun Hasan’a gönderdiği mektubunda rakibini Türkmen olarak nitelemekte ve onu aşağılamak adına imansız Türkmen, aşağılık Türkmen karakterli olarak³⁰ tarif eder (Tansel, 1971: 310). Türk’e Türk köylüsüne yönelik yönetici elitlerin algısı ve layık gördükleri statüyü göstermek bakımından ilginç örneklerden birisi de 16. yüzyılın ikinci yarısında Manisa’da yaşanmıştır. 1573 yılında II. Selim’in (1566-1574) oğlu Şehzade Murad, Manisa’da sancakbeyi iken Lalası Cafer Bey, köylü bir Türk’ün çocuklarını işe alır. Olay İstanbul’da duyulunca hemen Cafer Beye mektup yazılarak babaları vergi yükümlüsü olan Türk cinsi köylü çocuklarının işe alınmasının diğerlerine de reaya sınıfından askeri sınıfa geçmek için örnek teşkil edeceği gerekçesiyle derhal görevden alınmaları, yerlerine devşirme kökenli kişilerin istihdamı emredilmiştir (BOA.A. {DVNSMHH.d.21: 9).

²⁴ Aslen Maraşlı bir aileden gelen şairin 1719’dan önce doğduğu değerlendirilmektedir. Maraş’taki eğitim sonrası İstanbul’a gelen şair yazdığı kasideler ile dikkat çekerek saraya intisap ile müderrislik, kadılıklarda bulunmuştur. 1809 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Divanı yanında Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi, Şevkengiz gibi eserleri mevcuttur (Kuru, 2010: 140-141).

²⁵ Akka’da doğmuştur. Asıl adı Hüseyin olup Fâzıl mahlasıdır. Enderun’da yetiştiğinden Enderunlu diye de bilinir. 1759/60 yıllarında doğduğu değerlendirilmektedir. Dedesi ve babası I. Abdülhamid döneminde devlete isyan ettikleri için öldürülmüşler, kendisi de 8-10 yaşlarında iken İstanbul’a getirilerek Enderun’a alındı. Enderundan sonra muhtelif devlet görevlerinde bulunmuş, 1810 yılında İstanbul’da ölmüştür. Divanı yanında Defter-i aşk, Hubanname, Zenanname, Çenginame gibi eserleri vardır (Küçük, 1995: 188-189).

²⁶ Anadolu’nun erkek ve kadınlarının tavır ve konuşmaları cahilcedir (Durukoğlu & Güler, 2018: 295).

²⁷ Tam adı Ali b. Hüseyin el-Amasi Alaüddin Çelebi olup XV. Yüzyılda yaşamıştır. Doğum tarihi bilinmeyen müellif H.875, M.1470-71 senesinde vefat etmiştir. Mihaloğlu soyundan gelen Yörgüç Paşazade Hızır Bey’in muallimi olduğu iddia edilmektedir (Döner, 2019: 410). Müellifin hayatı ve bahsi geçen eserinin tahlili hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şeker, M. (2002). Ali b. Hüseyin el-Amasi ve Tarik’ül-Edeb’i, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

²⁸ Müellifin göre: ‘ ‘Evvla Arab taifesinin tabiatı barid olur. Bunlardan ülfet ve muhaletat mülahaza etme. Acem taifesi sahib-i akrep tabiat ve tiz nefes olur. Bunlardan şefkat ve merhamet ve muvafakat umma. Ve Kürt taifesi deve gibi kindar ve hod-pesend taife olur. Bunlardan ihtiraz eyle. Bunlarla adavet bağlayıp muhasemet ve muanedet kılma. Ve Türkmen taifesi gürk (kurt) tab olur. Bunlarla muvafakat edip yola gitme kim kurt birbirinde kan görse birbirini yer yutar. Tatar taifesi anduk misal olur. Bunların değmesi temiz olmaz. Zira anduk gâh olur ki otlar, gâh olur ki murdar yer. Pes bunlardan diyanet ve salahiyet umma. Ve köle taifesi katır gibi bed-huy ve mütemerrid olur. Zira ki katırı ne denli naz-ı naimle besleseler isyanın ve haramzadeliğın koymaz. Pes bunlardan doğruluk ve müriyyet umma. Ve Türk taifesi sadık ve müşfik ve yavaş taife olurlar. Koyun gibi birbirine muvafakati ve ülfeti ve şefkati ve taati vardır. Görmez misin kim mecmuu birbirine itiba eder ve hem cemi hayvanatda koyundan menfaatli dahi yoktur ve koyundan yavaşı dahi olmaz ve hem ganem ganimetdir demişler’’ (Şeker, 2002: 254-255).

²⁹ Künyesi Hüseyin bin Muhammed bin Ali el-Caferi er-Rugadi el-müştehir bi-İbn Bibi el-Müneccime’dir. Aslen İranlı olup önce kâtip olarak önce Harzemşahlara, 1231 Yassıçemen Savaşı sonrası da Anadolu Selçuklu Devleti’nin hizmetine girmiş, Divan-ı Tuğra reisliği dâhil muhtelif görevlerde bulunmuştur (Özaydın, 1999: 379).

³⁰ ‘ ‘... senin gibi imansız bir Türkmenin tiynet-i ridie-i Türkmaniyyen muktezasınca ahaliye zulmettirdiğın...’’ (Tansel, 1971: 310).

Ulema yanında tarihçiler arasında da benzer yaklaşımlara rastlanmaktadır. Aslen İsfahanlı bir Fars ailesinden gelen 16. yüzyıl Osmanlı müverrih ve şeyhülislamlarından Hoca Sadettin Efendi³¹, Osmanlı Safevi ilişkilerinin bozulduğu dönemde Şah İsmail'i küçük düşürmek, değersiz göstermek isterken aslında kafasındaki Türk imajını da dışa vurmaktadır.

“ *Başına tac aldı çıktı ol pelid* ”

İtti bi idrak Etraki mürid” diyen müverrih, kullandığı benzetme ile aslında kafasındaki idraksiz, cahil Türk imajını dile getirmiştir (Sümer, 1972: 152). Aynı müverrih Tacü't-Tevarih adlı eserinde Şehzade Ahmet'in Şahkulu İsyanı esnasındaki başarısızlığını değerlendirirken; “...bir kaç çıplak ayaklı Anadolu Türkü ile başa çıkamadı. Saltanatın onurunu koruyamadı, ama bir dizi zavallı yağmacıdan kaçtı” derken Türkleri yalınayak, isyancı, yağmacı olarak tanımlamaktadır (Hoca Sadettin Efendi, 1999: 77-78). Hoca Sadettin Efendi, mezkûr eserinde Antalya çevresindeki Türklerden bahsederken “...Ama ol diyarda yasayan Türklerin varlıkları doğuştan yaramaz olup, yaratılışlarından dik başlı olduklarından başka, huysuzluk da onların aşağılık yapılarında bir huy gibiydi. Ol insanlıktan eksik kişilerin nifakla dolu yüreklerinde bin bir türlü fesat gömülü olup her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvana benzer kişilerdi” (Hoca Sadettin Efendi, 1999: 43-43) sözlerinden de anlaşılacağı gibi doğuştan yaramaz, fesat, aşağılık, huysuz, dik başlı, insanlıktan nasibini almamış yaratıklar olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Kemal Paşazade³², Tevarih-i Al-i Osman adlı eserinde II. Bayezid'in saltanatının son yıllarında yaşanan karışıklıklar esnasında Antalya valisi olan Şehzade Korkut'un 1511 yılında babasının izni olmadan Saruhan'a gidişini anlatırken Türkler ile ilgili olumsuz bir imaj çizmektedir. “*Sultan Korkut, ...ol vilayetin Etrak-ı napakinden, ki sureta adem ve manada bir nice hayvan-ı la-yefhem*³³ idiler, tab-ı şerifi ziyade bihuzur u mükedder olduğu acilden ol yörede ikamet itmekten feragat edip Saruhan vilayetine, ki kadimi tahtgâhıydı, gitmeğe niyet etti” (Kemalpaşazade, 1985: 42) ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Türkleri pis, yaramaz, dik başlı, aşağılık, hayvana benzer şekilde tarif ederek zihnindeki Türk algısını da dışa vurmaktadır. Kemal Paşazade, aynı eserindeki değerlendirmelerinin devamında yine “*ömrü piyadelikle geçmiş ağaç ayaklı etrak-i na-pak*” (Kemalpaşazade, 1985: 45) derken bu defa Türkleri pis ve ağaç ayaklı diye tasvir etmektedir.

Mustafa Naima Efendi'de³⁴ Karaman-Seydişehir çevrelerinde zorbalık yapan Deli İlahi'yi “*çoban köpeği şeklinde kocaman bir Türk*”, bir başka şaki Dereli Halil'in kardeşi Ramazan'ı “*Melun Türk*” diye tarif etmektedir (Mustafa Naima Efendi, 1968: 1180, 1184). Müverrih Ilgın kasabasında kendini mehdi ilan eden Ahmet adlı şeyhe tabi olanları ise “*idraksiz Türkler*” olarak zikreder (Mustafa Naima Efendi, 1968: 1381). Aynı müverrih eserinin bir başka yerinde Türk olduğu için devşirme askerlerce sevilmeyen ve bu yüzden öldürülen Tekeli Ali'yi de “*bir kaba Türk*” olarak tanıtır (Mustafa Naima Efendi, 1968: 1062).

17. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinden Koçi Bey³⁵, yeniçeri ocağının bozulma nedenlerini açıklamaya çalıştığında Türk'ü çingene, ecnebi, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yolkesen, yankesici ile birlikte saymaktadır. Koçi Bey'e göre ocaktaki bozulmanın nedeni “... milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, çingene, tatar, kürt, ecnebi, laz, yörük, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimselerin katılması”dır (Koçi Bey, 1972: 42). Yine Osmanlı idari teşkilatındaki bozulmayı açıklarken de Türk'ün devlet görevlerinde kullanılmasını sakıncalı bulmaktadır. Ona göre “... Harem-i hümayuna kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi,

³¹ 16. yüzyıl Osmanlı şeyhülislam ve tarihçilerinden olup 1537'de İstanbul'da doğmuştur. Baba tarafından aslen İranlı olup, babası Çaldıran Zaferi sonrası İstanbul'a getirilen İsfahanlı Hafız Muhammed'dir. İstanbul'da doğan Saadetin Efendi, medrese eğitimi sonrası muhtelif medreselerde müderrislik ve III. Murad'a şehzade hocalığı yaptıktan sonra şehzadenin saltanatında padişah hocası oldu. III. Mehmet döneminde de bu itibarını korumuş, özellikle Haçova Savaşı'nda gösterdiği metanet ve soğukkanlılık sayesinde bir süre sonra şeyhülislam oldu. 1599'da ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Tacüt-tevarih, Mekâtib-i Sultani adlı eserleri yanında muhtelif çevirileri vardır (Turhan, 1998: 198-196).

³² Asıl adı Şemseddin Ahmet olan 16. yüzyıl Osmanlı şeyhülislam ve tarihçisi, Paşazade lakabını II. Bayezid'e şehzadelikinde lalalık yapan dedesi Kemal Paşa'dan alır. 1469'da doğan müverrihin nereli olduğu bilinmemektedir. Bir süre müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan Paşazade, Yavuz döneminde artan Osmanlı Safevi geriliminde Şah İsmail ve Şiilik karşıtı görüşleriyle ün kazanmış, Yavuz Sultan Selim tarafından önce Anadolu Kazaskerliği'ne sonra da Şeyhülislamlığa atanmıştır. Bu görevde iken 1534'de ölmüştür. Osmanlı Devleti'nin tarihini kuruluşundan Kanuni'nin saltanatının ortalarına kadar getiren Tevarih-i Al-i Osman adlı tarih çalışması meşhurdur (Turhan, 2002: 238-239).

³³ Anlaşılmaz, laf anlamaz.

³⁴ İlk resmi Osmanlı vakanüvisti olan Naima'nın asıl adı Mustafa olup 1655'de emekli bir yeniçerinin çocuğu olarak Halep'te doğmuştur. İlerleyen yıllarda İstanbul'a gelerek Divan kâtipliği, Anadolu muhasebecisi gibi görevler yanında vakanüvistlik görevi de yapmıştır. 1716'da İstanbul'da ölmüştür. Müverrih, asıl adı Ravzatü'l-Hüseyn fi hulaseti ahbari'l-hafikayn olan Tarih-i Naima'sında III. Murad'ın saltanatından başlayarak 1703 Edirne Vakası'na kadar olan gelişmeleri kaydetmiştir (İpşirli, 2005: 316-318).

³⁵ Aslen Arnavut kökenli olup asıl ismi Mustafa olmasına rağmen yüzünün kırmızı olmasından dolayı Arnavutçada kırmızı anlamına gelen kuç kelimesi kullanılmış sonra da bu kelime Koçi şekline dönüşmüştür.

Devşirildikten sonra saraya alınmış, I. Ahmet (1603-1617) devrinden, IV. Murad (1622-1640) devrine kadar Enderun'da çeşitli görevlerde bulunduğu bilinmektedir. IV. Murad'ın saltanatında padişahın itimadını kazanan Koçi Bey Has Oda'ya alınmıştır. Padişahın musahibi olan Koçi Bey, IV. Murad'ın Bağdad seferi'ne katılmıştır. Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde de musahib ve sır dostu olmuştur. Hem IV. Murad hem de Sultan İbrahim'e devlet kurumlarında yaşanan bozulmaların nedenleri hakkında layiha sunmuştur. IV. Mehmet'in (1648-1687) saltanatının ilk başlarında Görice'ye gitmiştir. Mezarı Görice'nin Plamet köyündedir (Koçi Bey, 1972: III,IV).

dinsiz, mezhepsiz nice kalleş ve ayyaş şehir oğlanları girer olmuş (Koçi Bey, 1972: 23)'' bu gelişme de bozulmayı beraberinde getirmiştir.

15 ve 16. yüzyıl müverrihlerinden Neşri de³⁶ Kitab-ı Cihan-Nüma isimli eserinde Türk kavramını kullanırken bir ırkı değil belli bir kültür ve yaşam tarzına atıfta bulunmuştur. Bilindiği gibi devşirme sistemiyle toplanan gençler acemi ocağına alınmadan önce Anadolu'daki Türk köylüsünün yanına verilerek az bir ücretle hizmet ettirilir, Türk ve İslam adet ve ananelerini öğrenmeleri sağlanırdı (Uzunçarşılı, 1988a: 509). Neşri bu uygulamayı '*Türk'e vermek*' şeklinde tarif ederken (Mehmet Neşri, 1949: 198) aslında Türk'ü köylü için bir sıfat olarak kullanmıştır. Neşri'nin algısının tıpkısını ve 17. yüzyılda yaşamış ünlü seyyah Evliya Çelebi'de de izlenmektedir. Aynı konudan bahseden Evliya Çelebi³⁷, uygulamayı '*Türk'ün üstüne yazmak*' şeklinde tarif etmiş (Evliya Çelebi, 2006: 603), tıpkı Neşri gibi Türk'ü köylü manasına kullanmıştır

III. Selim döneminde Avrupa başkentlerine daimi büyükelçiler açma projesinin bir sonucu olarak 1803 yılında Halet Efendi Paris'e Osmanlı Devleti'nin elçi olarak gönderilir. Halet Efendi Paris'e vardığında Fransızlar kendisini Türk Büyükelçisi olarak selamlar ve birbirlerine Türk Büyükelçisi olarak bahsederler. Halet Efendi, Osmanlılarda Türk kaba, cahil köylü anlamında kullanıldığı için kendisinin Türk Büyükelçisi olarak görülmesinden ve bahsedilmesinden rahatsız olur ve bunu bir aşağılama olarak değerlendirir (Lewis, 2011: 450-451). Son dönem Osmanlı Şeyhülislamlarından Mustafa Sabri Efendi³⁸, Türk olmak hususundaki değerlendirmesinde: '*Türklükten, Şeref ve izzetimle istifa ediyorum Allah'ın huzurunda. Tövbe yarabbi tövbe Türklüğüme, beni Türk milletinden addetme*' derken adeta Türk olmaktan nefret etmekte, Türk olarak doğduğuna pişmanlığını vurgulamaktadır (Batur, 2013: 360). Aydınlar arasında Türk anlamının algılanış biçimi etnik olarak Türk kökenli olsa da şehirlerde yaşayan halk arasında da etkisini göstermiştir. Şehirli Türkleri etnik bir unsur değil belli bir kültür seviyesi ve yaşam biçimine sahip kesimi yani taşralı cahilleri ifade etmek üzere '*Türk, atına binince bey oldum sanır*', '*Türk danişmend olur, adam olmaz*'. '*Türk ne bilir bayramı, lak lak içer ayranı*' gibi bazı deyimler üretmişlerdir (Ergün, 2014: 67).

Yukarıda bahsi geçen örneklerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı dönemi aydınlarının çoğunda Türk ve Türkmen'e yönelik olumsuz yaklaşımların izlerini görmek mümkündür. Ancak bunu tüm Osmanlı aydınlarına ait bir tavır olarak sunmak da hatalı olacaktır. Türk'ü ve Türkmen'i hor görmeyen hatta onları övücü sözlere zikreden, Osmanlı aydınlarının olduğunu da burada belirtmekte fayda vardır. Bu aydınlardan birisi 15. yüzyılda yaşamış Yazıcıoğlu Ali'dir³⁹. Müellif, İbn-i Bibi'nin eserini Türkçeye çevirirken yaptığı ilavelerle meydana getirdiği Tevarih-i Ali Selçuk adlı eserinde Türklük bilinci ile hareket ederek II. Murad'ın atası ve Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in soyunu;

"Osman, Ertuğrul oğlusun"

Oğuz, Kara-Han neslisin'' (Sümer, 1972: 375) diyerek Oğuzlara bağlamıştır. Böylelikle Türk soyundan gelmenin önemi ve üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Benzer nitelikteki Osmanlı entelektüellerine verilebilecek örneklerden birisi de 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyıl başlarında yaşamış olan Hadidi'dir⁴⁰. Tevarih-i Ali Osman isimli eserinde;

"Olmuş ol zaman maşırıkda Türkman

Kamu pak-i itikad ü ehl-i iman

Meğer Canik begidi Alp-Aslan

³⁶ Neşri müverrihin mahlası olup asıl ismi tespit edilememiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Mehmet Neşri ismiyle bahsedilir. 1520 ya da 1521 yılında vefat etmiştir. Kitab-ı Cihannüma adlı eserinde Oğuz Han'dan başlayarak 1516 yılına kadar Osmanlı tarihinden bahseder (Özcan, 2007: 20-21). Müverrih devşirmelerin Türk köylüsünün yanına verilmesini '*...Türk'e virelim. Hem Türkçe öğrensinler hem Müslüman olsunlar...*' (Mehmet Neşri, 1949: 198) şeklinde ifade etmektedir.

³⁷ '*... Karagöz külahı gibi külahlarla İstanbul'a gelip hepsini birer ocağa defter ile dağıtıp her ocakta ve hanelerde ilim öğretilip sonra Türk üstüne yarımışar akçe ve yarım çuka yıllık ile acemi oğlanları yazıp...*' (Evliya Çelebi, 2006: 603).

³⁸ Son dönem Osmanlı şeyhülislamlarından olan Mustafa Sabri, 1869 yılında Tokat'ta doğmuştur. Milli Mücadele sürecinde Sevr Antlaşması'nı savunmak, hükümetin politikalarına destek olmak, Teali İslam Cemiyeti'ne taraftar olmak gibi eylemlerinden sonra Milli Mücadele sonrası Mısır'a gitti. 1954 yılında Mısır'da sürgün hayatında iken vefat etmiştir. Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi, Dini Müceddidler yahut Türkiye İçin Necat ve İtila Yollarında Bir Rehber, En-Nekir Ala münkirin-nime Mineddin vel-Ailafe vel-ümme gibi eserleri yanında Hilafet, siyaset, dinde reform gibi alanlarda muhtelif dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır (Yavuz, 2006: 350-353).

³⁹ 15. yüzyılda yaşamış Osmanlı müellifidir. İyi bir eğitim aldığı tahmin edilen müellif, II. Murad döneminde Edirne Sarayı'na intisap etmiş, bir ara elçi olarak ta Mısır'a gönderilmiştir. II. Murad tarafından İran'lı İbn-i Bibi'nin Farsça yazmış olduğu El Evamir'ül Alaiye Fi'l Umur'ül Alaiye adlı Selçuknamesi'ni Türkçeye çevirmek üzere görevlendirilmiştir. Müellif, bu eseri Türkçeye çevirirken Osmanlıların kökeni, II. Murad'ın Alaaddin Keykubad'a benzerliği gibi bazı ilaveler de yapmıştır. Bu çeviri sonucu yazarın tanınmasına yol açan Selçukname ya da Oğuzname olarak da bilinen Tevarih-i Ali Selçuk adlı eser ortaya çıkmıştır (Selçuk, 2005: 298-299).

⁴⁰ II. Bayezid döneminde yaşadığı bilinen müverrih, mesleği demircilik olduğu için Hadidi mahlasını kullandığı değerlendirilmektedir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Fakat günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalmış olan Ferecik'li olduğu bilinmektedir. Bilinen tek eseri manzum Tevarih-i Ali Osman'dır. 1533/34'de vefat ettiği değerlendirilmektedir (Hadidi, 1991: XXVII-XXX).

Bahadır kişiydi aslı Türkman'' (Hadidi, 1991: 22, 81) derken Türkmenlerden itikadı temiz, bahadır şeklinde bahsetmektedir. Yine aynı müverrih:

''Gelün elbir edün gidelüm Türk'e

Anın işini bir yana idelüm'' (Hadidi, 1991: 214) sözleriyle II. Kosova Savaşı öncesi Macar Kralı Yanko'nun (Yanoş) ağzından Balkanlı Hıristiyanlara yapılan ittifak çağrısını tasvir ederken Osmanlı Devleti'ne saldırmayı Türk'e saldırmak olarak değerlendirmiştir.

ENTELEKTÜEL ÇEVRELERDEKİ OLUMSUZ TÜRK ALGISINA KARŞI ORTAYA ÇIKAN TEPKİLER

Osmanlı entelektüel çevrelerinde görülen olumsuz Türk algısına yönelik olarak hem halk hem de nadir de olsa bazı aydınların şahsında tepkilerin ortaya çıkması da kaçınılmazdır.

19. yüzyıla kadar aydınlar adına bu tepkiyi gösterenlerden birisi yukarıda da bahsi geçen ve ayrımcılığa maruz kalan Mevlana Le'ali'dir. Mevlana Le'ali, döneminde Arap-Acem aydın ve ulemanın el üstünde tutulduğu dönemde Türk kökenlilere değer verilmemesini hoş karşılamamış tepkisini

''Olmak istersen itibara mahal

Ya Arab'dan yahud Acem'den gel''

Acem'in her biri ki Rum'a gelir,

Ya vezaret ya sancak uma gelir'' (Kastamonulu Latifi, 1314:

290) diyerek getirmiştir. Osmanlı entelektüel çevrelerinde Mevlana Le'ali'nin şikâyet ettiği benzer tavrı 16. yüzyıl divan şairlerinden Mesihî'nin⁴¹ gösterdiği anlaşılmaktadır. Mesihî'nin mesnevisinde yer alan;

''Mesihî gökden insan sana yer yok,

Yürü var gel Arabdan ya Acemden'' şeklindeki ifadesi (Mesihî, 2020: 7), 16. yüzyılda da Arap ya da Acem olmanın Osmanlı Devleti'nde mevki-makam sahibi olmak için önemli olduğunu, Türklerin yeterince değer görmediği düşüncesinin dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Mesihî de önceki yüzyılda Mevlana Le'ali'nin dile getirdiği şikâyeti tekrarlamaktadır. 19. yüzyıl öncesi olumsuz Türk algısına yönelik yukarıda bahsi geçen aydınlar dışında avam arasında da benzer tepkilerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ziraat ve hayvancılık yaparak geçinen, verdiği vergilerle vatandaşlık sorumluluğunu yerine getirmesine rağmen Türk oldukları için hor görülen Anadolu ahalisi arasında ortaya çıkan ve günümüze ulaşan:

''Şalvarı şaltak Osmanlı

Eğeri kaltak Osmanlı

Ekende yok, biçende yok

Yemede ortak Osmanlı'' (Sümer, 1972: XXIV-XXV) deyimini halkın Türk kimliği yerine Osmanlı kimliğini ön plana çıkaran devlete karşı tepkisini en açık şekilde dile getirmektedir.

Özellikle aydınlar arasında olumsuz Türk algısına yönelik tepkilerin sayısında 19. yüzyılda önemli bir artış dikkati çekmektedir. Bu artışta 1789 Fransız İhtilali'nin Türkler arasındaki yansımaları yanında devşirme sisteminin artık uygulanamaması sonucu bürokraside daha fazla Türk unsurun yer almasının da etkili olduğu söylenebilir. Fakat 1880'lerde bile Mısırlı aydınlar Araplıklarıyla övünüp Türk'e küfrederken (Hanioglu, 1985: 1395) Meşrutiyet dönemine kadar Türk aydın ve devlet adamları çok uluslu İmparatorluğun hakim unsuru olarak dağılmayı önlemek için birleştirici unsur bağlamında Osmanlı vurgusunu ön planda tutmuşlar, açıktan etnik milliyetçilik yapmaktan kaçınmışlardır. Ancak Meşrutiyet döneminde Osmanlılık idealinin imparatorlukta bütünlüğü koruyamayacağına anlaşılması, bu ideale alternatif olarak gündeme gelen İslamcılık idealine karşın Müslüman Arnavutların I. Balkan Savaşı sonunda etnik aidiyetlerini önceleyerek tereddütsüz imparatorlukta ayrılması hem devlet adamları hem de aydınlar arasında etnik temelli Türk milliyetçiliğine yönelik vurguların artmasına zemin hazırlamıştır. 1908 sonrası yönetimde etkin hale gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devletin devamı için çekirdek grup olarak Türkleri esas almaya, devleti üniter bir Türk devletine dönüştürmeye, Türkçeyi de birleştirici ortak dil yapmak yönünde politika izlemeye başlaması (Karpas, 2004: 707-708) 20. yüzyıl başlarında Türkçülük hareketinin ivme kazanmasına neden

⁴¹ Kosova bölgesindeki Priştine şehrinde doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. 1512-1518 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bir ara İstanbul'a gelerek Divan kâtipliğine kadar yükselse de sonradan gözden düşerek sefalet içinde ölmüştür. Divanı yanında Şehrengiz, Gül-i sad berg adlı eserleri de vardır (Mengi, 2004: 312-313).

olmuştur. Yönetimdeki bu tavır değişikliğine hem devlet adamları hem de aydınların çoğunun açıktan açığa Türkçü bir politika izlemesi eşlik etmiştir.

Bu yönde faaliyet gösterenler içinde belki de ilk akla gelen Türkçülüğün ilk babalarından birisi olan (Gökalp, 1968: 8) Meşrutiyet dönemi aydın ve devlet adamlarından Ahmet Vefik Paşa'dır⁴². Paşa Türk ırkına yönelik olumsuz imajı ortadan kaldırmak için kendi çapında çaba göstermiş, Türk milletinin özüne dönmesi, kendini tanıması, diğer milletler içindeki yerini ve konumunu fark etmesi için tarihimizin doğru şekilde öğrenilmesini istemiştir. Bu amaçla Fezleke-i Tarih-i Osmani'yi yazarak Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Diğer yandan Lehce-i Osmani adlı çalışmasıyla Anadolu Türkçesindeki kelimelerin kökenlerini Orta Asya Türkçesinde aramış, Arapça ve Farsça kelimelerin altında anlaşılabilir hale getirilmiş olan dilimizi sadeleştirmek, zenginliklerini ortaya çıkarmak istemiştir (Akün, 1989: 150-152). Paşa bu çalışmalarıyla Osmanlı ülkesinde zaman içinde cahil köylü, kaba adam, çapulcu bir taife gibi olumsuz anlamlar alıp millet için kullanılmaktan kaçınılır hale gelmiş Türk kelimesine muhteva ve derinlik vermek suretiyle saygınlığını iade etmeye çalışmıştır (Akün, 1989: 154). Paşanın bu eğilimi onun Bursa valiliği esnasında sergilediği bir tavır ile daha iyi anlaşılır. Paşa, Bursa valiliği esnasında kazaları teftişe çıkar. Bir kazada, ahali ile konuşurken, etnik kökenlerini sorar. Bazıları Çerkez, Arnavut, Boşnak, Gürcü vb. etnik kökenlerini söyler. Fakat bir ihtiyar utanarak, cevap vermek istemez. Paşa ısrar edince ihtiyar adeta kabahat ifşa ediyormuş gibi ürkek, titrek bir sesle, Türk olduğunu söyler. Bunun üzerine Paşa '*Neden utanyyorsun? Türk olmak kabahat mi? Ben de Türküm!*' deyince ihtiyar birden canlanarak, '*Hakikaten sen de Türk müsün? Demek Türk'ten de paşa olurmuş ha!*' diye sevinçle karışık şaşkınlığını dile getirince, Vali '*Paşa da kim oluyormuş, padişahımız bile Türk, padişahımız!*' diye karşılık verir ve ihtiyara sarılarak Türkün hazin kaderi için ağlaşırlar (Türk ve Türklük, 1994: 238).

Ahmet Vefik Paşa ile aynı çizgide hareket eden, Türk'ün dilinin, tarihinin görmezden gelinmesine, ihmal edilmesine, hor görülmesine itiraz eden Süleyman Hüsnü Paşa'da⁴³ Osmanlı Devleti'ndeki ilk Türkçülerdendir. Ahmet Vefik Paşa'nın çizgisinde bir Türk milliyetçisi olarak yüzlerce yıl aydınlarca görmezden gelinen, ihmal edilen Anadolu Türklerine geçmişini öğretmek hatırlatmak istemiş, Türklerin kahramanlıklarını, milli ve manevi değerlerini gençlerine öğretmeyi ve yaymayı amaçlamıştır (Zorlu, 2018: 19) Bu amaçla yazdığı ve 1876 yılında tamamladığı Tarih-i Alem adlı çalışmasında daha önce yazılmış benzer eserlerden farklı olarak İslam öncesi Türk tarihine geniş yer ayırırken bazı yabancı kelimelerin yerine de Türkçe karşılıklarını kullanmaya özen göstermiştir (Beydilli, 2010: 92). Aslında bunu yaparken eserinde yeni tip bir Türk milliyetçiliğini işlemiştir (Ortaylı, 2009: 93). Türklere tarih şuurunu kazandırmak yanında Türk dilinin gelişimine de katkıda bulunmak üzere Türkçenin gramer yapısını anlatan bir eser yazmış esere de Sarf-ı Türki ismini vermiştir. Paşa, Osmanlı isminin yalnızca devlet ismi olabileceğini savunur. Ona göre milletimizin adı Türk Milleti, lisanımızın adı Türk lisanı, edebiyatımızın adı da Türk edebiyatıdır (Zorlu, 2018: 13)

Osmanlı aydınlarının Türk'e olumsuz bakışının sonucu olarak Türk halkı arasında kaybolmaya yüz tutmuş milli şuurunu fark ederek sorumluluk alan son dönem Osmanlı aydınlarından birisi de Türk edebiyatının önde gelen hikâye yazarlarından Ömer Seyfettin'dir. Forsa, Topuz, Vire, Kütük, Pembe İncili Kaftan, Büyücü, Teke Tek gibi hikâyelerinde kahramanlık, fedakârlık, yurt ve millet sevgisi gibi temaları kullanarak 20. yüzyıl başlarında Türk Milleti'ni çok zor bir dönemden geçerken moral yönden desteklemek ümit ve özgüven kazandırmak istemiştir. Hikâyelerde yer verdiği ve tarihten aldığı ideal kişiler ve bu kişilerin tavırları üzerinden Türkler arasında neredeyse yok olmaya yüz tutmuş "millet şuurunu" yeniden uyandırmak ve harekete geçirmek gayreti içinde olmuştur (Ogur, 2011: 94).

Aydınların halka yönelik hor bakışlarına tepki gösterenlerden birisi de Ziya Gökalp'tir. Osmanlı aydınlarının çoğunda görülen halkı hor görme alışkanlığını aydınların, elitlerin, terbiyesini Osmanlı medeniyetinden; Türk halkının ise Türk kültüründen almasına bağlar. Bundan dolayı münevverlerin memur oldukları zaman halkı soyarak sarayın israf ve sefahatine hizmet etmekten başka bir şey düşünmediklerini, bu yüzden de halkın onları sevmediğini belirtir (Gökalp, 1968: 81). Türkler arasında milli şuurun uyandırılması, desteklenmesi bunun için kültürel unsurlarımızın korunması, geliştirilmesi, gençlere aktarılması, dilimizin sadeleştirilmesine özellikle vurgu yapmıştır.

⁴² 1823-1891 yılları arasında yaşamış Osmanlı devlet adamı, tarihçi ve edebiyatçısıdır. Muhtelif nezaretlerde çalışmış, Abdülhamid döneminde başvekillik görevlerinde bulunmuştur. Çeşitli edebi çevirileri dışında Atalar Sözü Türki Durub-i Emsal ve Lehce-i Osmani gibi edebi, Hikmet-i Tarih, Fezleke-i Tarih-i Osmani, Şecere-i Türki gibi tarih alanında eserleri mevcuttur (Akün, 1989: 548-)

⁴³ Süleyman Hüsnü Paşa, 1892'de İstanbul'da doğmuştur. 1860 yılında Harp okulunu bitirmesini müteakiben Orduya katılmıştır. Muhtelif vilayet ve kıtalarda görev yapan paşa, Kanunu-ı Esasi'nin ilan sürecinde aktif rol almıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde hükümet ile anlaşmazlık içine girmesi ve hükümeti eleştirmesi üzerine askerlikten çıkarılmış ve ömür boyu Bağdat'a sürgün edilmiş ve orada 1892'de ölmüştür. Bağdat'taki sürgün yıllarında ilmi çalışmalar yaparak harcadı. Hiss-i İnkılab, Umdetül-hakayık, İlm-i Sarf-ı Türki ve Tarih-i Alem gibi eserleri vardır (Beydilli, 2010: 89-92).

Anadolu halkına yapılan haksızlıkları ve devşirmelere tanınan imtiyazları tespit ederek eleştirenlerden birisi de Amasya Tarihi yazarı Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar⁴⁴ olmuştur. 16. yüzyıl sonlarındaki karışıklıkları ve sonuçlarını değerlendirirken Türk olmayanların önemli mevkilere getirildiğini, bunların da Anadolu insanına zulüm ettiğini, Türk ahalinin de karşılık olarak kıyam ettiğini belirttikten sonra; ‘ ‘*Türklere vezaret, kanunen memnu gibi olmuştur. Bütün makam-ı iktidar, Türk olmayanlara münhasır idi. ...Bunlar pek çok yolsuzluklar yapıyorlar, Türkleri son derece kızdırıyorlardı. ...Türk olmayanların nazarında Türkler reayadandı. ...Türk olmayanlara bu kadar yüksek makamlar veren Osmanlı hanedanı da kıyam iden Türkler nazarında küçülmüştü*’ (Yasar, 2013: 168-169) tespitinde bulunarak aslında Osmanlı merkezi yönetimi ile Anadolu halkı arasındaki gerilimin, Türk halkının tepkisinin nedenini de açıklamaktadır.

Osmanlı aydınlarının bazıları kendilerini Türk saymazken ve Türk’ü küçümserken II. Meşrutiyet’e doğru gittikçe artan Türkçülükle beraber Türk algısı pozitif bir anlam kutbuna doğru kaymaya başlamış, bu gelişimin sonucunda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde devlet varlığını Türk ve Türklük kavramları üzerine temellendirmiştir (Ergün, 2014: 68). Türk algısındaki bu değişim, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının çabalarıyla Türkiye Cumhuriyeti döneminde devlet politikası olarak uygulanmış ve devletin, milletin, vatanın, resmi dilin isimleri hep Türk ismiyle ifade edilmiş yüzlerce yıl ihmal edilmiş, devletin asli unsuru olan Anadolu halkına bir nevi itibarı iade edilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Türkler tarafından kurulmuş bir Türk devletidir. Fakat başlangıçtaki sade yönetim yapısı sınırların büyümesine paralel olarak merkeziyetçi, gelişmiş bir idari teşkilata sahip devlete doğru evrilmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte devlet, başlangıçtaki Türk kimliği ve yaşam tarzının baskın olduğu bir yapıdan Arap ve Fars kültürünün baskın olduğu, devşirme ya da ithal ulema ve bürokratların rağbet gördüğü bir yapıya doğru dönüşmeye başlamıştır. Bu değişimin sonucu olarak devletin asli unsuru olan Türkler özellikle 15. yüzyıldan itibaren bürokrasiden, saraydan, entelektüel çevrelerden uzak tutulmaya çalışılmış, devlete vergi veren reaya olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkler tarafından kurulan bir Türk devleti olmasına rağmen Türk kimliği ve kültürü, ithal, devşirme ya da Arap-Acem kültüründen beslenmiş Osmanlı entelektüelleri tarafından devlet için zararlı, birliği bozucu bir etken olarak değerlendirilerek görmezden gelinmeye, hatta hor görülme, aşağılanmaya başlanmıştır. Bürokrasiden ve entelektüel çevrelerden uzak tutulan, toprak işleyerek, çobanlık yaparak geçimini kazanan Türk; cahil, kaba hatta devletin resmi ideolojisine ters düştüğünde, itiraz ettiğinde isyancı, dinsiz, şaki, katli caiz varlıklar olarak tanımlanmış, Türklük adeta utanılacak bir sıfat olarak algılanmıştır. Ulema, bürokrat hatta saray erkânı tarafından dile getirilen yaklaşımlar, ulusçuluk düşüncesinin Osmanlı topraklarında yayıldığı süreçte değişen şartlara bağlı olarak Türk kökenli entelektüellerin sayısının arttığı 19. yüzyılda dahi bu elitlerin imparatorluğun bekası konusundaki endişelerinden dolayı devam etmiştir. Ancak 20. yüzyılın başlarında gayrimüslimlerin ayrılışları, Müslüman Arnavut ve Araplarda görülen milliyetçi-ayrılıkçı eğilimler sonucu Türk aydınlar, Türkçü eğilimleri gür şekilde dile getirmeye, yüzlerce yıldır görmezden gelinen Türk’e hak ettiği değeri teslim etmek üzere açıktan Türkçülük yapmaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet sonrası yoğunlaşan bu Türkçü hareketler, Cumhuriyet döneminde yeni Türk devletinin temellerinin Türk ve Türk kültürünün üzerine inşa edilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Türk, kurduğu devletin hakimi olmuş, devletin ve milletin ismi Türk kelimesi kullanılarak tanımlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2006). “Nef’i”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXII): 523-525.
- Akpınar, T. (1998). “Hüseyin Hüsametdin Yasar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XVIII): 551-552.
- Akün, Ö. F. (1989). “Ahmet Vefik Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (II):143-157.
- Aşurbeyli, S. (2010). “Şirvanşahlar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXIX):211-213.
- Aydemir, Ş. S. (2019). *Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul.*
- Aynizade, M. A. (1943). *Milliyetçilik. Marifet Basımevi, İstanbul.*
- Barkey, K. (2014). “Political Legitimacy and Islam in the Ottoman Empire: Lessons learned”, *Philosophy and Social Criticism*, 40(4-5):469–477.

⁴⁴ 1869 yılında Amasya’da doğmuştur. İlk eğitimini Amasya’da alan müverrih, daha sonra İstanbul’a giderek muhtelif şehirlerde kütüphanecilik yanında farklı görevlerde bulundu. Kütüphanelerde topladığı bilgilerle Amasya Tarihi adlı eserini meydana getirmiştir. Amasya Tarihi yanında Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Teracim-i Ahvalı, Paşa Armağanı gibi eserleri vardır. 1939 yılında İstanbul’da vefat etmiştir (Akpınar, 1998: 551-552)

- Başkanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafi, Mühimme Defterleri (BOA.A. {DVNSMHM.d.21}).
- Batur, D. A. (2013). 1200 Yıllık Sürgün Türk Sözü'nün Hazin Serüveni, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K. (2010). "Süleyman Hüsnü Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXVIII):89-92.
- Çalışkan, N. (2015). "Tarihi Metinlerin Sahilik ve Güvenilirlik Bakımından Tenkidi: Nefi'nin Siham-ı Kaza Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Döner, N. (2019). "Ali b. Hüseyin El-Amasi'nin Mece'ul Havaşi Ve'l-etraf Adlı Haşiyesinde Tahlili Tefsir Metodu". Akev Akademi Dergisi, (78): 407-432.
- Durukoğlu, S. & Güler, H. (2018). "Türkçe İle Türk Düşmanlığı -Türk Şiiri Örneği-", Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi, 2(1): 288-300.
- Ergün, R. (2014). "Milli ve Siyasi Bir Kimlik: Türk", Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Evliya Çelebi (2006). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.I-II, (Hazırlayan Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Fidan, A.: Kardaş, N. & Önen, S. (1996). M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük, C.I,II,III ve IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Gökalp, Z. (1968). Türkçülükün Esasları, Varlık Yayınevi, Ankara.
- Gündoğdu, B. (2023). "A Compendious Analysis of Ottoman Religious Rebellions from its Establishment until the End of Sixteenth Century. Mind (Ed. Birol Gündoğdu), Reading the Ottoman,ss. 15-73, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas.
- Güvenç, B. (2008). Türk kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları, Boyut Matbaacılık A.Ş., İstanbul.
- Hadidi (1991). Tevarih-i Ali Osman (1299-1523), (Hazırlayan Necdet Öztürk), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Hamdi (1991), Yusuf u Züleyha, (Hazırlayan Naci Onur), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Hanioğlu, Ş. (1985). "Türkçülük", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (VI):1394-1400.
- Hoca Sadettin Efendi (1999). Tac'üt-Tevarih, C.IV, (Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İbn-i Bibi, (2007). Selçukname, (Çeviren Mükrim in Halil Yinanç), Kitabevi, İst.
- İpekten, H. (1992). "Ata-i Nevizade", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (IV):40-42.
- İpşirli, M. (2005). "Naima", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXII):316-318.
- İsen, M. (1997). "Yürü Var Gel Arap'tan Ya Acem'den". Ötelerden Bir Ses - Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Jorga, N. (2005). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. I, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, B.(2012). "Vahid-i Mahtumi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXII):436-437.
- Kanar, M. (2007) "Nizam-i Gencevi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXIII):183-185.
- Karpat, K. H. (2004). The Entry of the Ottoman Empire into World War I., Belleten, 68(253): 687-734.
- Kastamonulu Latifi (1314). Tezkire-i Latifi. İkdam Matbaası, İstanbul.
- Kaya, B. A. (2011). "Taşlıcalı Yahya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXX):156-157.
- Kemalpasazade (1985). Tevarih-i Al-i Osman, Defter VIII, (Published by Ahmet Uğur in his The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.
- Koçi Bey (1972). Koçi Bey Risalesi (Hazırlayan Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Korkut, G. (2004). "Divan-ı Le'ali". Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Köksal, M. F., (2016). Ya Kebikeç, Divan Şiirinde Türk, Kesit Yayınları, Ankara.

- Kuru, S. S. (2010). ‘‘Sünbülzade Vehbi’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXVIII):140-141.
- Küçük, S. (1995). ‘‘Enderunlu Fazıl’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XI):188-189.
- Lewis, B. (2011). Modern Türkiye’nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Mehmed Neşri (1949). Kitab-ı Cihan-Nüma: Neşri Tarihi, I. Cilt, (Hazırlayanlar: Faik R. Unat ve Mehmet A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mengi, M. (2004). ‘‘Mesihî’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXIX): 312-313.
- Mesihî (2020). Mesihî Divanı (Hazırlayan Mine Mengi), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Naima Mustafa Efendi (1968). Naima Efendi, (Çeviren Zuhuri Danışman). C.III, Bahar Matbaası, İstanbul.
- Nev’izade Atayı (2017). Sohbet’ül-Ebkar, (Hazırlayan Muhammed Yelten), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Nizami Gencevi (2004). Leyla vü Mecnun, Lider Neşriyat, Bakü.
- Ogur, E. (2011). ‘‘Ömer Seyfettin’in Tarih Konulu Hikâyelerinde Değerler’’, Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(20): 91-109.
- Ortaylı, İ. (2009), Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzerine Düşünceler, Tarih Yazıcılık Üzerine, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Özaydın, A. (1999). ‘‘İbn Bibi’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (xIX):379-382.
- Özcan, A. (2007). ‘‘Neşri’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXIII):20-22.
- Öztürk, Z. (1997). ‘‘Hamdullah Hamdi’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XV):452-454.
- Sarıççek, R. (1991). ‘‘Taşlıcalı Yahya Bey Gencine-i Raz: İnceleme-Metin’’, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya
- Sehi Bey (2017). Heşt Bihişt (Hazırlayan Haluk İpekten vd.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Selçuk, R. İ. (2005). Tevarih-i Al-i Selçuk’un Transkribi ve Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sırrı, L. A. (2015). Divan Edebiyatında Kelimler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Sohrabi, N. (2002). ‘‘Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why It Mattered.’’ Comparative Studies in Society and History 44(1): 45-79.
- Sona, F. (2011). ‘‘Divan Edebiyatının İlk Şairlerinden Ali ve Divanı’’, Journal Of Turkish Studies, Walter G. Andrews Armağanı, 35: 145-161.
- Sönmez, F. (2021). ‘‘Bursalı Haşimi Divanı’nda Bulunan Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme’’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(3):1067-1083.
- Sümer, F. (1972). Oğuzlar, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sünbülzade Vehbi (2012). Tuhfe-i Vehbi, (Hazırlayan Ahmet Yenikale), Öncü Basımevi, Ankara.
- Şeker, M. (2002). Ali b. Hüseyin el-Amasi ve Tarik’ül-Edeb’i, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Tansel, S. (1971), Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet’in Askeri ve Siyasi Faaliyeti, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Tokalak, İ. (2006). Bizans-Osmanlı Sentezi, Gülerboy Yayınları., İstanbul.
- Turan, Ş. (1998). ‘‘Hoca Saadettin Efendi’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XVIII):198-196.
- Turan, Ş. (2002). ‘‘Kemalpaşazade’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXV):239-240.
- Türk ve Türklük (1994). Türk Standartları Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988a), Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988b), Osmanlı Tarihi, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1971). Büyük Türk Dilcisi: Kaşgarlı Mahmut, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013). Amasya Tarihi, CIII, IV, V, (Hazırlayan Mesut Aydın-Güler), Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya.
- Yavuz, Y. Ş. (2006). ‘‘Mustafa Sabri Efendi’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XXXI):350-353.
- Yazıcı, T. (1989). ‘‘Ahmed Eflaki’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (II):60.
- Yılmaz, K. (1995) ‘‘Fakiri’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (XII):131-132.
- Zorlu, H. (2018). Süleyman Hüsnu Paşa, Tarihçiliği ve Tavaif-i Türk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.